Temuriylar davridagi geografik bilimlarning rivojlanishi

Qashqadaryo VXTXQTMOI,

tabiiy va aniqfanlar kafedrasi

katta o'qituvchisi **R. Jumayeva**

Sohibqiron Amir Temur jahon tarixida faqat buyuk sarkarda zukko siyosatdon sifatida emas, balki bilimdon davlat rahbari va mohir xo'jalik tashkilotchisi sifatida munosib va o'chmas izqoldirdi. XIV asrning 60-70 yillaridan to XV asr oxirigacha hukm surgan temuriylar hokimiyati davrida, O'rta Osiyoda geografik bilimlar ancha kengaydi va chuqurlashdi.

Sohibqironsaltanatida ,Temuriylardavrida (XIV asroxiri – XV asrboshida) Markazlashgandavlattuzilganligi, feodaltarqoqliginitugatilganligi, ijtimoiyvaiqtisodiyvamadaniyhayotningravnaqiuchunijobiyshart-sharoitlarvujudgakelgan.

Geografiktasavvurlarningkengayishivarivojlanishiuchunmuhimishubo'ldiki, XV asrdanboshlabO'rtaOsiyojahonsavdosiningSharqbilang'arbo'rtasidagiengmuhimmarkazlardanbirigaaylandihamdao'rtaasrningajoyibshaharlari Samarqand, Buxoro, Andijon, Balx, Hirotvaboshqalarningjahonfanihamdataraqqiyotidagishuhratiyuksaldi.

Amir Temurhukmronligiyillari (1370 – 1405 yy.) o'lkadahududiygeografiktasavvurlartoborakengayabordi.ShimoliyAfrika, YaqinvaO'rtaSharq, Kavkazorti, Hindiston, MarkaziyOsiyo, Kaspiybo'yihududlarigeografiyasigaoid boy ma'lumotlarto'plandi. O'rtaOsiyotabiatito'g'risidagigeografikbilimlarrivojtopdi.AmirTemurilm-fan taraqqiyotigahomiylikqildi. U asosanmashhurtarixnavis ,siyosatshunos, adabiyotshunosvageografolimlarni, muhandis –quruvchiustalarnito'plabMovaraunnahr (jumladan, Samarqand, Shahrisabzshaharlari)ningulkanqurilishlaridafoydalandi.Manashundaytarixnavisvageografolimlardanbiri -HofiziAbrudir.

HofiziAbrutaxminan 1361-62yillarda Hirotdatug'ilganva 1431 yilOzarbayjondanHirotgaqaytibkelayotganidaZinjonshahridavafotetgan.Binobarin, olimhayotivaijodiningbirqismi Amir Temurdavrigato'g'rikelsa, birqismi(1410-1431 yy) uningo'g'li,XurosonhokimiShohruhdavrigato'g'rikeladi.

HofiziAbrudeyarliyarimasrdavomidaTemuriylardavridaO'rtaOsiyovaSharqmamlakatlaridaro'ybergantarixiy, siyosiy-iqtisodiyvamadaniyo'zgarishlarshohidibo'lgan. Aynivaqtda

Amir Temursaltanatidamunshiy (kotib) vazifasinio'taganolimjudako'po'lkavashaharlardabo'lganliginiyozadi.

HofiziAbruo'ziko'rganyerlartarixivageografiyasigadoirko'plabma'lumotlarto'plaganvakeyinchalikShohruhsaroyidatarixchisifatidaxizmatqilarekan, buma'lumotlaridankengfoydalangan.

Tarixchivageografolimo'zasaridao'ziko'rgan –bilganlaridantashqari, oldingiavtorlarasarlaridan ham kengfoydalangan. Sayyohningboshqabirasaridaaytilishicha "(kelajak) uzoqmuddatlardavomidaasardazikretilganmavzelar (chizilgan)shakllardao'zgarishlaryuzberishi… masalan, birmavzeningxarobbo'lishivaboshqasiningobodbo'lishi, birdaryoningoqmayqolishi , boshqasiningesaravonoqishi ,birdengizningquribqolishivaboshqasiningsuvgato'lishimumkin"liginiyozadiki, bumulohazalarajoyibtarixiy-geografikma'nokasbetadi. Chunkiolimbumulohazalaribilantabiatdoimoo'zgarishda, rivojlanishdaekanligini tan oladi, tabiiyjarayonlardinamikasinita'kidlaydi.

HofiziAbruningko'plabasarlaridanbizgachayetibkelgangeografik – tarixiyasariSharqshunoslikinstitutiningqo'lyozmalarfondidagi 5361-raqamliqo'lyozmadir. Ushbuqo'lyozmaninggeografikqismidabutundunyohaqidagio'rtaasrgeograflarigama'lumbo'lgandunyoningtasviri, shuningdek, EronningFors, KirmonviloyatlarihamdaXurosonningqisqachageografiyasiberilgan. HafiziAbruningushbuasaritasviriy – geografikvakartografikqismlardaniborat. Olimgeografikbilimlariningko'laminaqadarkengekanligini, H. Hasanov (1964 y.)HofiziAbruasariasosidatuzganmundarijadanyaqqolko'rishmumkin.HofiziAbruningtuzgandunyoxaritasidako'plabobyektlaraksettirilgan. HofiziAbruasarida, O'rtaOsiyoningasosiyqisminiegallaganMovaraunnahrningtabiati, xo'jaligivashaharlarihaqidaanchakengvaqiziqarligeografikma'lumotlar bor.

XV asrboshida Amir TemursaltanatiningpoytaxtiSamarqandgako'chirilgach, u alohidaimtiyozgaegabo'lganshahargaaylanadi. Shaharjanubtomongako'chirilib, Amir Temurdavridauningsuvta'minotitubdanqaytaqurilib, atrofidabir-biridanso'lim bog'-saroylaryaratildi.UlarBog'ishamol, Bog'izag'on, Bog'ibixisht, Bog'ijahon, Bog'ibaland, Bog'idilkushovaboshqalardir.

SamarqandgaKasteliyaqiroliGenrix III elchilaryuboradi. 1403-1406 yillardagielchilarsayohatigaRyui Gonzales de Klavixoboshchilikqiladi. KlavixodastlabQoradengiz – Zakavkaze –

EronorqaliTemurimperiyasiningXurosondagiyirikmarkazlaridanbiriBalxshahrigakeladi; so'ngraTermiz, Shahrisabzshaharlarivauningatroflaridabo'lib, nihoyat, sayyohatiningoxirgimanzilibo'lganSamarqandgayetibkeladi; qaytishda u Buxoro, XorazmvaUstyurtda ham bo'lgan.

KlavixoningTemurimperiyasi, uningtarixi, kuch – qudrati, xalqlarivaularningurf – odatlari, shaharlari, shuningdek, O'rtaOsiyojanubiyqismininingtabiatito'g'risidato'plagankengma'lumotlariG'arbiyYevropa uchunuzoqvaqtbirdan-birmuhimmanbarolinio'ynadi.Kilovixoninganchakeyin – 1582 yildaginaSevil'yashahridabosilibchiqqan "BuyukTemurlangtarixi" kitobidao'lkamiztabiiygeografiyasigaoidquyidagima'lumotlar bor. U Murg'obdaryosihavzasivaJanubiyO'zbekistontog'lari, Qizilqumcho'livaAmudaryosohillaritabiatinitasvirlaganHattoso'rabbilganlaribo'yichaBadaxshontog'larivauningqazilmaboyliklari (masalan, yoqut) to'g'risida ham ma'lumotbergan. KilovixoningQizilqumrelyefivaundagiqumtepalar – barxanlar, do'ngqumlarhaqidagifikrlari ham qiziqarli. Chunonchi, u Janubi-g'arbiyQizilqumningto'zimaqumliyerlaridagibarxanlarningpaydpbo'lishidavaharakatidasshamollarningishigato'g'ribahoberadi.

Klavixoo'ziningkundaligidashundayyozadi: "Shaharatrofinibutunlaybo'g'vauzumzorlarqoplabolgan. Bog'larba'zijoylardabiryarim-ikkimilyacho'zilibketadi.Shaharvabog'larbo'ylabariqlaro'tib, ulardandoimosuvlaroqadi".

Ryui Gonzales de Klavixo Amir Temurbosibolganhududlardanturlisohalarbo'yichaustavahunarmandlarni Samarqand vauningatrofigakeltirilganligito'g'risidayozib, O'rtaOsiyodehqonchiligitarixigaoidg'oyatqimmatlima'lumotlarkeltiradi. SohibqironO'rtaOsiyodehqonchiliginibujoylaruchunyangitexnikaviyekinlar(kanopvazig'irpoya) bilanboyitdi, yangiyerlarnio'zlashtirishvasug'orishtizimlarinibarpoetishishlarinitashkiletdi. Obodonchilikvayangiyerlarnio'zlashtirishbobidagitadbirkorlik Amir Temurtomonidanhardoimrag'batlantirilganvaqo'llab –quvatlangan. Masalan,"Temurtuzuklari"dashundaydeyiladi:" Yana amrqildimki, bironsahroniobodqilsayokikorizqursa, yobiron bog'ko'kartirsa, yohudbironxarobbo'lib, yotganyerniobodqilsa, birinchiyiliundanhechnarsaolmasinlar, ikkinchiyiliraiyato'zroziligibilanberganiniolsinlar, uchinchiyiliesa, soliqqonun-qoidasigamuvofiqxirojyig'ilsin"

Amir Temurdavridamuhandislikasosidaturlixilsug'orishinshoatlariquriladi.Ko'plabsug'orishtar

moqlari, tosh hovuzlar, darg'ot,navo, chig'ir, charxpalak, qaynama, sharshara, tozarvasardobalarkabiturli-tumaninshoatlarpaydobo'ldi. Mug'ullarbosqinitufaylibutunlayvayronbo'lgansuvxo'jaligi Amir Temurdavridanboshlab XVasrgakelibto'latiklanadi.

XV – XVI asrlarO'rtaOsiyodageografiktasavvurlarningrivojlanishidajudamuhimtarixiybosqichdir. Bu davrda , O'rtaOsiyodaHofiziAbrudantashqari, jahongeografiyasiuchun boy ilmiymerosqoldirganajoyibsayyoh, tarixnavisvageografolimlarG'iyosiddinNaqqosh, AbdurazzoqSamarqandiy, MirzoUlug'bek, Ali Qushchi, Zahiriddin Muhammad Bobir, HaydarMirza, HofiziTanishBuxoriy, O'tamishHojivaSultonBalxiylarYetishibchiqdilar. Ularningbirqismiuzoqvamashaqqatlixorijsayohatlaridabo'lib, ajoyibgeografikkashfiyotlarqilganbo'lsalar, ikkinchiqismibevositao'lkamiztabiati, xo'jaligivaaholisito'g'risidagiyangidan-yangiilmiyxulosalaribilanO'rtaOsiyogeografiyasiniyuksakkako'tardilar.